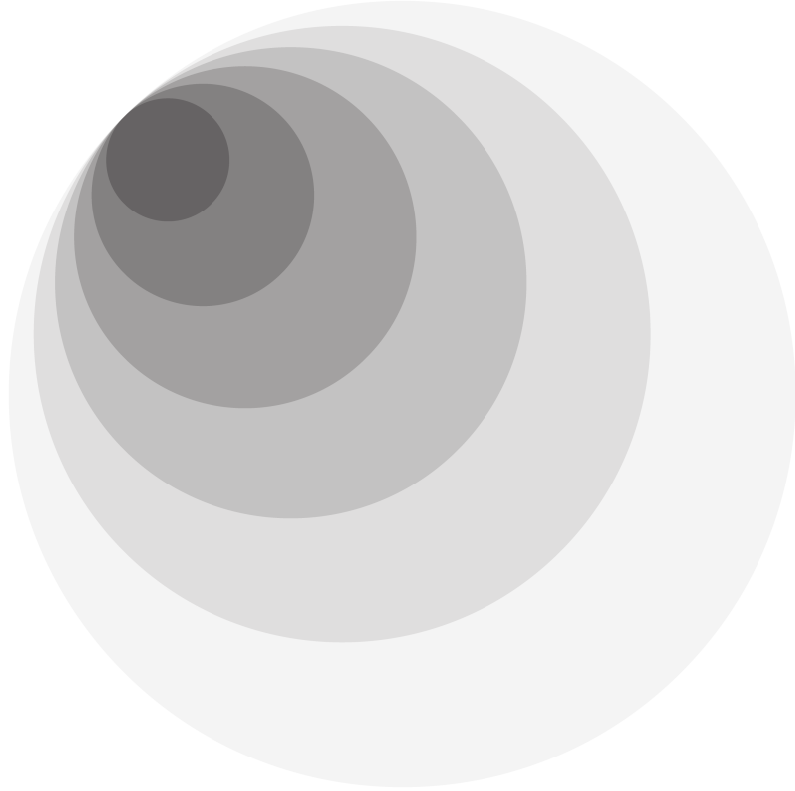

TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİ MÜLTECİLER

Mevcut Durum, Geri Dönüş Dinamikleri ve
Sosyal Uyum Politikaları

Cahide Sarı Okur ve Asim Murat Okur,
Kasım 2025

TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİ MÜLTECİLER: MEVCUT DURUM, GERİ DÖNÜŞ DİNAMİKLERİ VE SOSYAL UYUM POLİTİKALARI

Kasım 2025

Bu rapor, Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin mevcut durumunu, geri dönüş eğilimlerini ve sosyal uyum politikalarını eleştirel bir perspektifle analiz etmeyi amaçlamaktadır.

1. Suriye'deki Koşullar: Sürdürülebilir Geri Dönüşün Önündeki Yapısal Engeller

- **Güvenlik ve İnsan Hakları:** Silahlı grupların varlığı, keyfi gözaltılar, işkence ve sistematik insan hakları ihlalleri devam etmektedir. Bu durum, uluslararası hukukta tanımlandığı şekliyle "güvenli" bir geri dönüşü fiilen imkânsız kılmaktadır.
- **Sosyoekonomik Çöküş:** Ülke ekonomisi derin bir yapısal çöküş yaşamış olup, konut, sağlık, eğitim ve temel altyapı büyük ölçüde işlevsizdir. Yüksek işsizlik ve yaygın yoksulluk, geri dönen nüfus için "sürdürülebilir" bir yaşam kurma olasılığını ortadan kaldırmaktadır.
- **Kayıp Nesil Riski:** En az 2 milyon çocuğun eğitim sistemi dışında kalması, Suriye'nin geleceğini tehdit eden ağır bir insani kriz olarak öne çıkmaktadır.

2. Türkiye'deki Durum: Kırılganlık ve Yapısal Sorunların Kronikleşmesi

- **İnsani Krizden Yapısal Krize Evrilme:** Mülteci nüfusunun %90'ından fazlası temel ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çekmektedir ve 2023 depremleri bu kırılganlığı daha da derinleştirmiştir.
- **Eğitimdeki Açık:** Yaklaşık 750.000 Suriyeli çocuğun Türkiye'de eğitim sistemi dışında kalması "kayıp nesil" riskini beraberinde getirmektedir.
- **Kesşimsel Dezavantajlar:** LGBTI+ mülteciler, mülteci statüsünden kaynaklanan güvencesizlik ile homofobi/transfobinin kesiştiği noktada, katmanlaşmış ayrımcılık ve şiddetle karşı karşıyadır.

- **İstihdamda İkili Yapı:** Resmi çalışma izinlerindeki artışa rağmen, yaklaşık 500.000 Suriyelinin kayıt dışı ekonomide, güvencesiz koşullarda çalıştığı tahmin edilmektedir.

3. Geri Dönüş Dinamikleri ve "Kalma Hakkı"

- Saha bulguları, geri dönüş kararının dört temel faktör tarafından şekillendiğini göstermektedir: 1) Güvenlik Endişeleri, 2) Ekonomik Koşullar, 3) Sosyo-kültürel Faktörler (özellikle kadınlar ve gençler için Türkiye'de edinilen özgürlükler), 4) Eğitim ve Sağlık Hizmetlerine Erişim.
- "Git ve Gör" politikası gibi uygulamalar, mültecilerin Suriye'deki koşulları bizzat değerlendirmelerine olanak tanımış ve Türkiye'de kalma niyetini güçlendirici bir etki yapmıştır.
- Araştırma, "kalma hakkı"nın tartışmalarda merkeze alınması gerektiğini ve mültecilerin uzun vadeli gelecek planlarının ancak bu yasal ve sosyal güvence ile mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır.

Politika Önerileri

Araştırmanın nihai çıkarımı, Türkiye'deki Suriyeli mülteci gerçekliği, politika odağının, geri dönüş retoriğinden, "kalma hakkı" ve "toplumsal uyum" merkezli kapsayıcı bir stratejiye kaydırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu stratejinin iki temel ayağı bulunmalıdır:

1. **Hukuki ve Kurumsal Altyapının Güçlendirilmesi:** Coğrafi çekincenin yarattığı statü belirsizliğinin aşılması, Geçici Koruma rejiminin ötesine geçen, uzun vadeli yasal güvence sağlayan ve sosyal uyumu bir devlet yükümlülüğü haline getiren bir çerçevenin acilen oluşturulması gerekmektedir. Tüm ilgili kamu kurumlarında sosyal uyum birimleri tesis edilmelidir.
2. **Yerel Tabanlı ve Çok Paydaşlı Sosyal Uyum Mekanizmalarının Tesisi:** Sosyal uyum, merkezîyetçi bir politika değil, belediyelerin öncülüğünde, sivil toplumun aktif katılımıyla yerelde inşa edilen dinamik bir süreç olarak kavramsallaştırılmalıdır. Kapsayıcı eğitim, erişilebilir sağlık hizmetleri, toplumsal cinsiyete duyarlı koruma mekanizmaları ve kültürlerarası diyalog programları, bu sürecin temel bileşenlerini oluşturmaktadır.

Araştırma Metodolojisi

Bu rapor, Türkiye'deki Suriyeli mültecilere ilişkin mevcut durum, geri dönüş dinamikleri ve sosyal uyum politikalarını çok boyutlu bir şekilde analiz etmek amacıyla tasarlanmış nitel bir araştırmaya dayanmaktadır. Araştırma, derinlemesine bir anlayış geliştirmeyi hedefleyen nitel araştırma yöntemine dayalıdır. Analizlerde olguları sosyal, politik ve ekonomik yapılar bağlamında yorumlamayı hedefleyen eleştirel bir yaklaşım benimsenmiştir. Veriler, aşağıda belirtilen kanallar üzerinden toplanmış ve birbirini tamamlayıcı bir şekilde kullanılmıştır:

1) Yarı Yapılandırılmış Derinlemesine Görüşmeler:

Amaç: Anahtar paydaşlardan birincil, ayrıntılı ve bağlamsal veri elde etmek.

Katılımcı Seçimi ve Örneklem: Amaçlı örnekleme (purposive sampling) yöntemi kullanılarak, konuyla ilgili doğrudan deneyim, uzmanlık ve saha bilgisine sahip bireyler ve kurumlar belirlenmiştir. Toplamda 17 anahtar paydaş ile görüşme gerçekleştirilmiştir.

Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar): Mülteci hakları, insani yardım, medya, hukuk ve kadın hakları alanında çalışan 8 farklı STK'nın saha koordinatörleri, proje yöneticileri ve avukatları.

Yerel Yönetimler: Göçten yoğun olarak etkilenen büyükşehir ve ilçe belediyelerinin göç ve sosyal hizmet birimlerinde çalışanlar.

Akademi: Göç, uluslararası ilişkiler ve sosyal politika alanlarında çalışan akademisyenler.

Veri Toplama Aracı: Görüşmeler, esnek bir çerçeve sunan ve katılımcıların deneyimlerini serbestçe ifade edebilmelerine olanak tanıyan yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılarak yürütülmüştür. Görüşmeler ortalama 45-60 dakika sürmüş, kayıt alınmıştır.

2) Doküman Analizi:

Amaç: Görüşmelerden elde edilen birincil verileri desteklemek, doğrulamak ve tarihsel/tematik bir bağlam oluşturmak.

Analiz Edilen Dokümanlar:

STK ve Uluslararası Örgütlerin Raporları: İzleme, değerlendirme ve durum analizi raporları.

Resmi Dokümanlar: Göç İdaresi Başkanlığı (GİB) verileri, yönetmelikler, Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı.

Akademik Yayınlar: Konuyla ilgili hakemli dergilerde yayımlanmış makaleler, tezler ve kitaplar.

Etik İlkeler: Tüm katılımcılara araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiş, onamları alınmıştır.

Sınırlılıklar: Bu çalışma, nitel bir vaka çalışması olarak tasarlandığından, bulgular istatistiksel genelleme yapmak için kullanılamaz. Ayrıca, bazı bölgelerdeki güvenlik ve erişim kısıtlamaları, saha çalışmasının kapsamını belirli ölçüde sınırlandırmıştır.

GİRİŞ:

Suriye'de devam eden silahlı çatışma ve insani kriz, sonuçları itibarıyla küresel ölçekte en ağır kitlesel yerinden edilme olgularından birine sahne olmuştur. İç savaşın tetiklediği bu zorunlu göç dalgası, 13,5 milyonu aşkın insanı yaşam alanlarından etmiş; bu bireyler güvenlik arayışıyla ya ülke içinde kalıcı bir yer değiştirmeye zorlanmış ya da uluslararası sınırları aşmak durumunda kalmıştır. Söz konusu nüfusun yaklaşık 7,4 milyonluk kısmı, ülke sınırları içinde farklı bölgelere sığınarak Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişi (Internally Displaced Persons- IDP) statüsü almıştır. Bu durum, Suriye'nin kendi içinde ciddi bir demografik dönüşüm ve altyapı üzerinde yoğun bir baskı yaşanmasına neden olmuştur.

Yaklaşık 6 milyon Suriyeli ise, coğrafi ve kültürel yakınlık nedeniyle başta komşu ülkeler olmak üzere uluslararası koruma arayışına girmiştir. Türkiye, Lübnan ve Ürdün gibi ülkeler, en yoğun mülteci nüfusunu barındıran devletler olarak öne çıkmaktadır. Bunlara ek olarak, tahmini bir milyon Suriyeli daha uzak coğrafyalara göç etmiş; bu grubun önemli bir bölümü Almanya başta olmak üzere Avrupa ülkelerine, ayrıca Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Avustralya gibi üçüncü ülkelere yerleşmiştir. Bu dağılım, Suriye krizinin sadece bölgesel değil, aynı zamanda küresel bir nitelik taşıdığını ve uluslararası göç rejimleri üzerinde derin etkiler yarattığını açıkça ortaya koymaktadır.

1)SURIYE'DE DURUM:

31 Ağustos 2025 itibarıyla Türkiye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır'da ikamet eden yaklaşık 4,7 milyon Suriyeli mülteci için, Suriye'deki siyasi geçiş süreci, güvenli ve sürdürülebilir geri dönüş perspektiflerine ilişkin karmaşık bir dizi soruyu da beraberinde getirmektedir. Siyasi istikrarın sağlanması yönündeki gelişmeler, teorik olarak kitlesel geri dönüşlerin önünü açabilecek potansiyel bir zemin oluştursa da pratikte bu sürecin nasıl evrileceğine dair derin bir belirsizlik hâkimdir.

Ülkede istikrar bir türlü sağlanamadığı gibi farklı silahlı gruplar arasındaki iktidar mücadelesi ve mezhepsel gerilimler, yerel düzeyde çatışmaların sürmesine neden olmaktadır. İnsan hakları ihlalleri de büyük bir endişe kaynağı olmaya devam etmektedir. Keyfi gözaltılar, işkence ve yargısız infazlar gibi ciddi suçlar yaygınlığını korumaktadır.

Suriye ekonomisi, on yıllık savaşın ardından derin bir yapısal çöküş yaşamıştır. Ülkenin imar kapasitesi, yalnızca fiziksel altyapının (konut, okul, hastane) yeniden inşası sorunu değil, aynı zamanda ulusal ekonominin yeniden işler hale getirilmesi ve sürdürülebilir geçim kaynaklarının yaratılması sorunudur. Mevcut veriler, ülke genelinde konut stokunun önemli bir bölümünün kullanılamaz durumda olduğunu, temel kamu hizmetlerine (elektrik, temiz su, sağlık hizmetleri) erişimde ciddi aksaklıklar bulunduğunu göstermektedir. Bu koşullar altında, geri dönen nüfusun barınma, istihdam ve temel hizmetlere erişim gibi yaşamsal ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağı sorusu, geri dönüş kararını doğrudan etkileyen temel parametrelerden biridir.

Uluslararası Göç Örgütü (IOM) tarafından paylaşılan verilere göre¹, Ocak-Temmuz 2025 döneminde Suriye'de halen devam eden kitlesel yerinden edilme hareketliliği dikkat çekicidir. Veriler, son dönemde yerinden olan kişilerin üçte birinin (%33) ekonomik koşulların kötüleşmesi nedeniyle evlerini terk etmek zorunda kaldığını göstermektedir. Bu oran, yerinden edilmeye neden olan temel itici faktörün güvenlik endişeleri ile sınırlı olmadığını ve yapısal yoksulluk ve geçim imkânlarında çöküşün de son derece belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Yerinden edilenlerin dörtte biri de (%25) barınma koşullarının yaşanmaz hale gelmesi nedeniyle göç etmek zorunda kalmıştır.

On yılı aşkın süren silahlı çatışmanın yol açtığı fiziksel tahribatın yanı sıra, sosyoekonomik altyapının tamamen çökmesi, insani krizi derinleştiren temel faktörler olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, ülke genelinde yoksulluğun olağanüstü seviyelere ulaşması ve eğitim sisteminde yaşanan yapısal tikanıklık, Suriye'nin geleceğini tehdit eden en kritik sorun alanlarını oluşturmaktadır. UNICEF verileri, Suriye'de en az 2 milyon çocuğun okul sistemi dışında kaldığını ortaya

¹ https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/Syria%20Baseline%20R5_June_2025.pdf?iframe=true

koymaktadır. Bu çocukların önemli bir bölümü, iç savaşın başlangıcından bu yana hiç okula kaydolmamış olup, "kayıp nesil" olarak adlandırılabilir demografik bir gerçekliği temsil etmektedir. Mevcut ekonomik zorluklar, eğitim önündeki en temel engellerden biri olarak karşımıza çıkmakta; üniforma, kitap ve diğer eğitim materyallerinin maliyetini karşılayamama ya da aile geçimine katkıda bulunmak zorunda kalma gibi nedenlerle öğrencilerin okula devamı mümkün olamamaktadır.

Geri dönüş, yalnızca fiziksel bir yer değiştirme eylemi değil, aynı zamanda karmaşık bir sosyal ve hukuki süreçtir. Uzun süreli ayrılık, mültecilerin menşe ülkelerindeki sosyal dokudan kopmalarına ve yeni sosyal gerçekliklere uyum sağlamalarına neden olmuştur. Geri dönüş sonrasında, mülkiyet haklarının iadesi, vatandaşlık statüsünün teyidi, yargı sistemine güven ve toplumsal kabullenme gibi konular, bireylerin kalıcı olarak yerleşme kararlarını şekillendiren kritik faktörler arasında yer almaktadır. Özellikle farklı siyasi görüşlere sahip bireylerin veya belirli etnik/dini gruplara mensup kişilerin, yeni siyasi düzende kendilerine nasıl bir yer bulacakları sorusu, geri dönüş dinamiklerini derinden etkilemektedir.

2)TÜRKİYE'DEKİ SURIYELİ MÜLTECİLERİN SOSYOEKONOMİK DURUMU:

Göç İdaresi Başkanlığı (GİB) verileri, Ağustos 2025 sonu itibarıyla Türkiye'de Geçici Koruma (GK) statüsü altında kayıtlı 2,5 milyonu aşkın Suriyelinin bulunduğunu ortaya koymaktadır.² UNHCR verileri, Türkiye ve Ürdün'deki Suriyelilerin %90'ından fazlasının temel ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çektiğini ortaya koymaktadır.³ Bu istatistik, mülteci krizinin salt bir "barınma sorunu" olmaktan çıkarak "yapısal yoksulluk" ve "kronik insani kriz" boyutlarına evrildiğinin göstergesidir.

Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin durumu hem yapısal sorunlar hem de 2023 depremlerinin yıkıcı etkisi nedeniyle oldukça kırılgan bir görünüm arz etmektedir. Resmi verilere göre, kayıtlı Suriyeli mülteci nüfusunun yaklaşık yarısı gibi önemli bir oranı, 2023 yılındaki depremden en ağır şekilde etkilenen bölgelerde ikamet etmektedir. Bu grubun bir kısmı, hâlâ devlet ve yerel yönetimler tarafından yönetilen geçici barınma merkezlerinde kalmakta olup, bu kişilerin kalış sürelerine veya uzun vadeli yerleşim seçeneklerine ilişkin net bir zaman çerçevesi bulunmamaktadır.

Bu belirsiz ve güvencesiz koşullarda yaşam mücadelesi veren mültecilerin insani ihtiyaçları, özellikle depremden etkilenen bölgelerde oldukça acildir. Bu ihtiyaçların karşılanması, birkaç temel önceliği kapsayan çok yönlü bir müdahale stratejisini gerekli kılmaktadır. Bunların başında, yapılandırılmış vaka yönetimi, düzensiz göçmen statüsündekiler başta olmak üzere hukuki yardım ve güçlü psikososyal destekten oluşan kapsamlı koruma hizmetlerinin sağlanması gelmektedir.

Avrupa Birliği'nin finansal desteği bu süreçte hayati önem taşımaya devam etmektedir. 2012-2024 döneminde toplam 3,486 milyar Euro'yu bulan yardımlar kapsamında 2023 yılında yaşanan deprem

² <https://www.goc.gov.tr/>

³ <https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/>

sonrası 78,2 milyon Euro'luk acil müdahale fonu da oluşturulmuştur.⁴ 2024 için 26 milyon Euro ve 2025 için öngörülen 20 milyon Euro'luk ek kaynak, AB'nin süregelen taahhüdünün göstergesidir.

Temel geçim ihtiyaçlarının karşılanması için çok amaçlı nakit yardımının genişletilmesi ve çeşitlendirilmesi, depremin etkileriyle baş etmeye çalışan bölgelerdeki mülteci ve göçmenler için hayati bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır. Eş zamanlı olarak, altyapının iyileştirilmesine yönelik çabalar, halk sağlığı risklerini azaltmak amacıyla, bu bölgelerdeki temizlik ve barınma koşullarının iyileştirilmesine odaklanmalıdır. Temel hizmetlere kapsayıcı erişimin sağlanması, özellikle engelli bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere uyarlanmış, özelleştirilmiş sağlık hizmetlerinin erişilebilir kılınmasını zorunlu kılmaktadır.

Human Rights Watch'ın bulguları, Ürdün, Lübnan ve Türkiye'deki 1,5 milyon Suriyeli çocuğun yaklaşık yarısının eğitim sistemi dışında kaldığını ortaya koymaktadır.⁵ Okul dışı kalmış çocukların eğitime erişimini artırmaya yönelik kayıt girişimleri ve okula devam etmelerinin önündeki ekonomik engelleri hafifletmek için nakit temelli destek mekanizmaları ile hedefe yönelik müdahalelere ihtiyaç bulunmaktadır. Mevcut durum, yalnızca bireysel gelecekleri değil, aynı zamanda bölgenin uzun vadeli sosyoekonomik istikrarını da tehdit eden "kayıp nesil" riskini beraberinde getirmektedir. Eğitime erişimdeki engeller, finansal kısıtların yanı sıra dil bariyerleri, kültürel uyum sorunları ve psikolojik travmalar gibi çok katmanlı sorunlardan kaynaklanmaktadır.

Türkiye'deki mülteci LGBTI+lar, özellikle de trans kadınlar, katmanlaşmış ve kesişimsel zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu bireyler, toplumsal cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim temelinde sistematik ayrımcılık, fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalma ve yasal çerçevenin getirdiği engeller gibi ek savunmasızlıklarla yüzleşmektedir. Öte yandan, on yılı aşkın bir süredir Türkiye'de ikamet etmelerine rağmen, Suriyeli mültecilerin önemli bir kısmı, istikrarlı geçim kaynaklarına ve uzun vadeli güvenlik garantilerine erişimde kısıtlamalarla karşılaşmaya devam etmektedir. Bu iki faktörün kesişimi—kimlik temelli marjinalite ve mülteci statüsünden kaynaklanan yapısal güvensizlik—söz konusu bireyleri, süregiden ve ağırlaştırılmış bir güvenlik açığı ve insani risk sarmalı içinde yaşamaya mahkûm etmektedir.

Türkiye'deki LGBTI+ mülteciler, mültecilik ve cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelinde kesişen dezavantajların yarattığı çok katmanlı bir baskı ve güvenlik açığı sarmalı ile karşı karşıyadır. Yerinden edilmiş bireylerin karşılaştığı yapısal zorluklar—kaynaklara sınırlı erişim, hareket özgürlüğünün kısıtlanması ve güvencesiz hukuki statü—Türkiye'de yaygın olan homofobi ve transfobi ile birleşerek, bu bireyleri özgün bir savunmasızlık konumuna yerleştirmektedir.

Bu kesişimsellik, sosyal izolasyon, kurumsal ayrımcılık ve etkili yasal koruma mekanizmalarının yokluğu gibi olgularla somutlaşmakta; ayrıca maruz kaldıkları yoğun toplumsal damgalama, sosyo-ekonomik entegrasyonlarının önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Seyahat izni gibi hareket serbestisini kısıtlayıcı politikalar, ekonomik istikrara erişim imkanlarını daha da daraltmakta ve güvenlik açığını derinleştirmektedir. Özellikle trans kadın mülteciler, işgücü piyasasına erişimdeki kısıtlılıklar ve hem kamusal hem de özel alanlarda karşılaşılan yaygın ayrımcılık nedeniyle, güvencesiz ve istismara açık koşullarda yaşamak zorunda kalmaktadır. Nihayetinde, söz konusu yapısal dışlanma, kurumsal destek sistemlerinin yetersizliği ve süregelen ayrımcılık, birçok

⁴ https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/where/europe/turkiye_en

⁵ <https://www.hrw.org/tag/education-syrian-refugee-children>

LGBTI+ mülteciyi, yüksek riskler barındırsa dahi güvenlik ve toplumsal kabul arayışıyla düzensiz göç yollarına başvurmaya zorlamaktadır.

Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin istihdam profili, belirgin bir "ikili yapı" sergilemektedir. Resmi verilere göre 2024 yılında 117.334 Suriyeliye çalışma izni düzenlenmiş ve bu sayı bir önceki yıla göre %8,1 artış göstermiştir. Buna paralel olarak, mevsimlik tarım ve hayvancılık sektörlerinde Çalışma İzni Muafiyeti kapsamında 120.284 başvuru onaylanmıştır. Ancak bu formal istihdam verilerinin ötesinde, yaklaşık 500.000 Suriyelinin kayıt dışı ekonomi içinde yer aldığı tahmin edilmektedir.

Kayıt dışı istihdam, inşaat, taşeronluk, tarım ve hayvancılık gibi sektörlerde, haklarını koruyacak yasal güvenceden yoksun çalışma koşullarını beraberinde getirmektedir. Sektörel konsantrasyon analizi, Suriyelilerin tekstil sektöründe yaklaşık %20'lik, tarım sektöründe ise %80'e varan oranlarda temsil edildiğini göstermektedir. Giyimkent Yönetim Kurulu Başkanı Muzaffer Cevizli'nin ifade ettiği üzere, sektörden yüksek oranda işgücü ayrılığı hem endüstriyel istikrar hem de mülteci işçilerin çalışma koşulları açısından endişe vericidir.

Mevcut krize yönelik çözüm önerileri, çok boyutlu ve birbiriyle bağlantılı bir yaklaşımı gerektirmektedir:

Koruma Mekanizmaları: Yapılandırılmış vaka yönetimi, hukuki yardım ve psikososyal destekten oluşan bütüncül bir koruma sisteminin devamlılığı elzemdir.

Eğitim Politikaları: Okullaşma oranlarını artırmaya yönelik hedefli müdahalelerin oluşturulmasına, nakit transfer programları ve dil desteği mekanizmalarının devamına ihtiyaç bulunmaktadır.

Ekonomik Entegrasyon: Kayıt dışı istihdamın azaltılması, kayıtlı çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve kolaylaştırılması, mesleki eğitim programlarının yaygınlaştırılması önceliklendirilmelidir.

Sağlık ve Altyapı Hizmetleri: Özellikle engelli bireyler için erişilebilir sağlık hizmetleri ve temel altyapının iyileştirilmesi kritik önem taşımaktadır.

Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin durumu, oldukça karmaşık ve çok boyutlu bir nitelik arz etmektedir. Mevcut finansal destekler ve insani yardım çabaları, acil ihtiyaçların karşılanması açısından hayati olmakla birlikte, kalıcı ve sürdürülebilir çözümler için kurumsal koordinasyon, kapsayıcı politika uygulamaları ve uzun vadeli toplumsal uyum stratejilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Eğitim, istihdam, sağlık ve barınma alanlarındaki yapısal sorunların çözümü, hem mülteci nüfusunun insani ihtiyaçlarının karşılanması hem de yerel toplumla bütünleşmenin sağlanması açısından yaşamsal önem taşımaktadır.

3)GERİ DÖNÜŞLER

1. Giriş: Küresel Mülteci Krizi ve Hukuki Çerçevenin Evrimi

Uluslararası hukuk sisteminde sığınmacı, mülteci ve göçmenlere tanınan haklar, bireylerin sahip olduğu hukuki statüye göre önemli farklılıklar göstermektedir. Bu ayrım, 1951 Mülteci Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'nden yerel mevzuata kadar uzanan karmaşık bir hukuki yapıyı işaret etmektedir.

Mülteci sorununa insani ve kalıcı çözüm bulmak amacıyla devletler tarihsel süreçte üç temel strateji geliştirmiştir: yerel entegrasyon, üçüncü ülkeye yeniden yerleştirme ve gönüllü geri dönüş. Bu üçlü çözüm modeli, uluslararası koruma rejiminin temel dayanaklarını oluşturmakta olup bu çözümleri mültecilerin yerinden edilme nedeniyle özel korumaya ihtiyaç duymadığı, ayrımcılığa maruz kalmadan temel hak ve hizmetlerden yararlanabildiği ve toplumsal hayata tam katılım sağlayabildiği bir durumun tesisi olarak tanımlanmaktadır.

2. Kalıcı Çözüm Seçeneklerinin Politik Ekonomisi

İçduygu ve Nimer'in akademik çalışmalarında detaylandığı üzere, bu üç temel çözüm yoluna ilişkin uluslararası aktörlerin ve devletlerin politik yaklaşımları, küresel siyasetin seyriyle paralellik göstermekte ve derin farklılıklar arz etmektedir. Uluslararası mülteci rejimindeki bu paradigma değişimleri, çözüm seçeneklerinin uygulanabilirliği üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Özellikle küresel siyasette egemenlik kaygılarının ön plana çıktığı, popülist söylemlerin yükseldiği dönemlerde, yeniden yerleştirme programlarının daralması, yerel entegrasyona yönelik politik direncin artması ve geri dönüşün tek çözüm olarak sunulması gibi eğilimler, ulusal düzeydeki mülteci rejimlerinin küresel dinamiklerden nasıl etkilendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, her bir çözüm yolunun uygulanabilirliği ve tercih edilirliliği statik olmayıp, küresel ve bölgesel siyasetin değişen dengeleriyle sürekli bir dönüşüm içindedir.

3. İdeal Geri Dönüş Paradigması: Kavramsal Çerçeve ve Temel İlkeler

Uluslararası mülteci hukuku ve insani politika çerçevesinde ideal bir geri dönüş süreci, gönüllülük, güvenlik ve sürdürülebilirlik olmak üzere üç temel bileşen üzerine inşa edilmiştir. UNHCR, geri dönüşün olmazsa olmaz koşulları olarak gönüllülük ilkesi ile itibarlı ve onurlu bir geri dönüş sürecinin altını sürekli olarak çizmektedir. İçduygu ve Ayaşlı'nın (2019) kavramsal çerçevesi bu unsurları şöyle detaylandırmaktadır⁶:

Gönüllülük ilkesi, mülteci ve sığınmacılara geri dönüşün dayatılmamasını, dönme kararının bireylerin özgür iradeleriyle, her türlü baskı ve zorlamadan uzak bir şekilde alınmasını gerektirir. Bu ilke, geri dönüşün meşruiyetinin temel dayanağını oluşturmaktadır. Güvenlik bileşeni gerek dönüş yolculuğu sırasında gerekse varılan bölgelerde fiziksel, psikolojik ve hukuki anlamda insan güvenliğinin tesis edilmiş olmasını veya aktif olarak tesis ediliyor olmasını zorunlu kılar. Sürdürülebilirlik ise, dönülen yerlerde gündelik hayatın; barınma, geçim, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi temel ihtiyaçlar çerçevesinde yeniden inşa edilebilmesini ve dönüşün kalıcılığının sağlanmasını ifade etmektedir.

4. Geri Dönüşün Pratikteki Zorlukları: Çok Katmanlı Bir Analiz

⁶ İçduygu, A., & Nimer, M. (2019). The politics of return: exploring the future of Syrian refugees in Jordan, Lebanon and Turkey. Third World Quarterly. DOI: 10.1080/01436597.2019.1675503.

⁷ İçduygu, A., & Ayaşlı, E. (2019). Geri Dönüş Siyaseti: Suriyeli Mültecilerin Geri Dönüş İhtimali ve Gelecek Senaryoları. Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi (MIREKOC)

Geri dönüş kararını şekillendiren dinamikler oldukça karmaşık ve çok katmanlıdır. Aile birleşimi, geride bırakılan varlık ve mülklerin korunma kaygısı, menşe ülkedeki siyasi ve ekonomik koşullarda gözlemlenen iyileşmeler veya sığındıkları ülkelerde maruz kalınan olumsuz şartlar gibi faktörler etkili olsa da akademik literatür tüm geri dönüşlerin gönüllü temelde gerçekleştiği varsayımının gerçekçi olmadığını göstermektedir. Sığınan ülkelerdeki sınırlı istihdam imkanları, ayrımcı uygulamalar, sosyal dışlanma, yasal belirsizlikler ve güvencesiz yaşam koşulları, birçok mülteciyi gönülsüz bir geri dönüşe zorlayabilmekte, bu durum "gizli zorlama" (constructive refoulement) olarak tanımlanmaktadır.

Kitlesel geri dönüş hareketleri ise kendine özgü çok boyutlu zorluklar barındırmaktadır. Sınırlı ekonomik fırsatlar, yetersiz sağlık hizmetleri, eğitim sistemindeki kapasite eksiklikleri, arazi ve mülk anlaşmazlıkları, zayıf yönetim mekanizmaları ve yetersiz altyapı bu zorlukların başında gelmektedir. Özellikle uzun süreli çatışmaların yaşandığı bölgelerde, altyapının yeniden inşası, temel hizmetlerin sağlanması ve ekonomik canlanmanın temin edilmesi oldukça güçtür. Bu nedenle, Uluslararası Göç Örgütü (IOM, 2016) güvenli geri dönüşün sadece fiziksel ulaşım meselesi olmadığını, aynı zamanda karmaşık bir dizi idari düzenleme, belgelendirme, danışmanlık hizmeti ve lojistik destek sisteminin etkin işleyişini gerektirdiğini vurgulamaktadır⁸.

5. Sürdürülebilirliğin Ön Koşulu: Kapsayıcı Politika ve Etkin İzleme Mekanizmaları

Sürdürülebilir geri dönüşün önkoşulu, bireylerin güvenli, itibarlı ve üretken bir hayat kurabilmeleri için gerekli sosyal, ekonomik ve politik koşulların yaratılmasıdır. Azad ve Jasmin (2013) geri dönüşün kalıcılığının ve etkin bir yeniden entegrasyonun sağlanabilmesinin, büyük ölçüde bireylerin döndükleri ülkelerdeki siyasi istikrar, ekonomik canlılık, sosyal uyum ve hukukun üstünlüğü gibi yapısal faktörlere bağlı olduğunu belirtmektedir⁹. Bu bağlamda, yardımlı geri dönüş programlarının etkinliğinin sağlanması için katılımcı geri bildirimlerinin sistematik olarak toplanması, hesap verilebilirliğin güçlendirilmesi, bağımsız izleme-değerlendirme mekanizmalarının etkinleştirilmesi ve programların esnek bir şekilde yeniden yapılandırılabilmesi büyük önem taşımaktadır.

6. Alternatif Perspektifler: Kalma Hakkı ve Mültecilerin Aktör Olarak Konumlandırılması

Mültecilerin, koşullar düzeldiğinde menşe ülkelerine geri dönmeyi arzu edeceklerine dair yaygın varsayımların aksine, uzun süreli mültecilik durumlarında saha araştırmaları farklı bir tablo ortaya koymaktadır. Yıldırım Yücel'in (2009) çalışmalarında da gözlemlendiği üzere, mültecilerle doğrudan yapılan görüşmeler, geri dönüşün her koşulda tercih edilen bir seçenek olmadığını, zamanla değişen hayat bağlamlarının, sosyal bağların ve gelecek beklentilerinin bu kararı derinden etkilediğini göstermiştir¹⁰. Bu bulgular, mülteci hakları tartışmasının yalnızca geri dönüş hakkıyla sınırlandırılmayacağını, aynı zamanda bireylerin sığındıkları ülkelerde yasal ve güvenli bir şekilde "kalma haklarının" da politika yapım süreçlerine dahil edilmesi gerektiğini işaret etmektedir.

⁸ IOM. (2016). Assisted Voluntary Return and Reintegration 2016 Key Highlights.

⁹ Azad, A. & F, Jasmin. (2013). Durable Solutions to The Protracted Refugee Situation: The Case Of Rohingyas In Bangladesh. Journal of Indian Research, 1(4), 25-35.

¹⁰ Yıldırım Yücel, Z. (2019). Ulus Devlet, Mültecilik ve Menşe Ülkeye Geri Dönüş: Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Mülteciler. (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/ET001514.pdf>.

Gerver (2019) mültecilerin ev sahibi toplumla kalıcı ve anlamlı ilişkiler kurabilmelerinin, onların geleceklerine dair belirsizlikten kurtulmalarına bağlı olduğunu vurgular¹¹. Bireyler, her an geri dönüşe zorlanabilecekleri endişesini taşımadan, ancak o zaman bulundukları ülkede sosyal, kültürel ve ekonomik hayata tam katılım gösterebilir, uzun vadeli planlar yapabilirler. Bu perspektif, mültecileri yalnızca pasif yardım alıcıları veya nihai hedefi üçüncü bir ülkeye yerleşmek ya da geri dönmek olan bireyler olarak gören anlayışın ötesine geçer. Dorai'nin (2018) de altını çizdiği gibi, mülteciler aynı zamanda sahip oldukları sosyal ve kültürel sermaye, girişimcilik becerileri, mesleki deneyimleri ve geliştirdikleri başa çıkma stratejileriyle ev sahibi ülkelerin sosyo-ekonomik dokusuna aktif olarak katkıda bulunan dinamik aktörlerdir¹².

İdeal ve kapsamlı bir mülteci politikası, tek boyutlu ve katı bir yaklaşımdan kaçınarak, geri dönüş, yerel entegrasyon ve üçüncü ülkeye yeniden yerleştirme seçeneklerini dengeli, eşit önemde ve birbirini tamamlayıcı bir şekilde ele almalıdır. Geri dönüşü merkeze alan ve nihai çözüm olarak idealize eden yaklaşımlar, yalnızca mültecilerin uzun vadeli ihtiyaçları ile menşe ülkelerin karmaşık sosyo-politik gerçekliklerini göz ardı etmekle kalmaz, aynı zamanda güvencesiz ve sürdürülemez dönüş süreçleri yoluyla yeni insani krizlerin, sosyal çatışmaların ve istikrarsızlıkların da temelini atabilir.

Bu nedenle, dayanıklı, insan merkezli ve geleceğe dönük bir politika çerçevesi, bireysel koşullara duyarlı, esnek, katılımcı ve üç kalıcı çözüm yolunu birbirini tamamlayıcı seçenekler olarak kabul eden bir anlayışla inşa edilmelidir. Bu çerçeve, mültecileri güçsüz kurbanlar olarak değil, yetenekleri, deneyimleri ve potansiyelleriyle toplumsal kalkınmaya katkıda bulunabilecek aktörler olarak görmeli, onların insan haklarını ve onurunu merkeze alan, sürdürülebilir çözümler üretmeyi hedeflemelidir.

Türkiye'deki Suriyeli Mültecilerin Geri Dönüş Dinamikleri

Geri dönüş dinamikleri, tek boyutlu bir yaklaşımla açıklanamayacak kadar karmaşık ve çok katmanlıdır. Siyasi değişimlerin geri dönüşler üzerindeki etkisi, ancak güvenlik, ekonomik istikrar, sosyal hizmetler ve altyapı koşullarında sağlanacak iyileştirmelerle anlamlı hale gelebilir. Bu nedenle, geri dönüş politikalarının, mültecilerin bireysel ihtiyaçlarına ve endişelerine duyarlı, kapsayıcı ve uzun vadeli bir perspektifle ele alınması gerekmektedir. Hem Türkiye'de kalacak hem de geri dönüş yapacak mülteciler için sürdürülebilir çözümler üretmek, insani yardım ve kalkınma iş birliği arasında kurulacak dengeli bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır.

Suriye'de yaşanan rejim değişikliğini takip eden dönemde, Türkiye'den Suriye'ye yönelik gönüllü geri dönüşlerde sınırlı bir artış gözlemlenmektedir. İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya'nın TBMM'de yaptığı son açıklamada, 2016'dan bu yana toplam 1,2 milyon Suriyelinin Türkiye'den Suriye'ye döndüğünü bildirmiştir¹³. Türkiye'de toplamda 2,3 milyonun üzerinde geçici koruma altındaki Suriyeli nüfusu bulunmaktadır. Bu durum, geri dönüş dinamiklerinin yalnızca siyasi bağlamdaki değişimlerle değil, aynı zamanda güvenliğin kalıcı şekilde sağlanmasına, ekonomik geçim

¹¹ Gerver, M. (2019) Must refugees return? Critical Review of International Social and Political Philosophy, 1-22. DOI: 10.1080/13698230.2019.1573347.

¹² Dorai, K. (2018). Conflict and Migration in the Middle East: Syrian Refugees in Jordan and Lebanon. <https://www.e-ir.info/2018/09/04/conflict-and-migration-in-themiddle-east-syrian-refugees-in-jordan-and-lebanon/>.

¹³ <https://www.dailysabah.com/politics/more-than-12-million-syrians-returned-home-from-turkiye/news>

imkanlarının varlığına, barınma koşullarına ve temel hizmetlerin kesintisiz erişilebilirliğine de bağlı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Türkiye'de hükümetin 1 Ocak'ta uygulamaya koyduğu "git ve gör" politikası, Suriyeli mültecilerin menşe ülkelerindeki koşulları birinci elden değerlendirebilmeleri için geçici bir çerçeve oluşturmuştur. 1 Temmuz'da sona eren bu politikayla her Suriyeli haneden bir yetişkinin altı aylık dönemde üç geçici ziyaret gerçekleştirmesine olanak tanınmıştır. Politikaların uygulanması Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün il müdürlükleri tarafından yürütülmüş ve çıkışlar için yalnızca Çobanbey/Al Rai, Zeytinli/Jinderes ve Yayladağı/Kesb sınır kapılarının kullanılmasına izin verilmiştir. Bu uygulama, mültecilerin kalıcı geri dönüş kararlarını doğrudan gözlemlere dayandırabilmeleri açısından önemli bir adım olmuştur.

Sivil toplum örgütlerinin Suriyeli mültecilerle yaptığı saha görüşmelerinin bulguları, geri dönüş kararının son derece kişisel ve çok boyutlu faktörler tarafından şekillendirildiğini ortaya koymaktadır. Araştırmaya katılan STK'lar, mültecilerin geri dönüşle ilişkin bakış açılarını başlıca dört temel faktörün belirlediğini ifade etmektedir:

Güvenlik Endişeleri: Görüşülen hak temelli sivil toplum örgütlerine göre, belirli bölgelerdeki durumun iyileştiğine dair haberler mevcut olsa da güvenlik endişeleri geri dönüşün önündeki en büyük engel olarak öne çıkmaktadır. Silahlı grupların varlığı, keyfi gözaltı ve kaçırılma iddiaları ile sistematik insan hakları ihlalleri, mültecilerin ülkelerine dönme konusunda ciddi çekinceler duymasına neden olmaktadır. Özellikle kadınlar ve çocuklar için cinsiyete dayalı şiddet riskleri, geri dönüş kararını doğrudan etkileyen faktörler arasında yer almaktadır.

Ekonomik Koşullar: STK'lar, Suriye'deki yüksek işsizlik, konut maliyetleri ve temel altyapı hizmetlerindeki (sağlık, eğitim, su, elektrik) ciddi eksikliklerin, geri dönmeyi düşünenler için somut yaşam fırsatlarını kısıtladığını vurgulamaktadır. Türkiye'de edinilen düzenli gelir kaynakları ve sunulan sosyal destekler birçok mülteci için geri dönüşü ekonomik açıdan riskli hale getirmektedir.

Sosyo-kültürel Faktörler: Sosyal ve kültürel dinamikler de geri dönüş kararını karmaşıklaştıran unsurlar arasında yer almaktadır. Özellikle kadınlar ve gençler gibi belirli gruplar, Türkiye'de edindikleri sosyal özgürlükleri ve hak kayıplarını Suriye'ye döndüklerinde yaşamaktan endişe duyduklarını STK temsilcileriyle paylaşmıştır. Ayrıca, birçok ailenin Türkiye'de istikrarlı bir hayat kurduğu, topluma entegre olduğu ve çocuklarının Türk eğitim sistemine uyum sağladığı belirtilmekte; bu durumun geri dönüşü psikolojik ve pratik açıdan zorlaştırdığı ifade edilmektedir. Ailevi bağlar ise karar sürecini karmaşıklaştıran bir diğer faktördür: bazı mülteciler Suriye'deki akrabalarıyla birleşmek isterken, diğerleri üçüncü ülkelere yerleşmiş aile fertleriyle bir araya gelmeyi tercih etmektedir.

Eğitim ve Sağlık Hizmetleri: Türkiye'deki kapsayıcı eğitim sistemi ve erişilebilir sağlık hizmetleri, ailelerin kalma kararlarında belirleyici rol oynamaktadır. Suriye'deki eğitim altyapısının yetersizliği ve sağlık hizmetlerindeki ciddi aksaklıklar, özellikle çocuklu aileler için geri dönüşü zorlaştırmaktadır. Çocukların eğitimi, niyetleri şekillendiren belirleyici bir faktördür. İstikrarlı ve kaliteli eğitime erişim, ailelerin Türkiye'de kalma kararlarında merkezi bir rol oynamaktadır. Birçok ebeveyn, okulların kapanması veya çocuklarının eğitim geleceğine ilişkin belirsizliklerin en büyük endişeleri arasında olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, çocukların kapsayıcı ve akredite eğitime sürekli erişimini sağlamak hem entegrasyon hem de koruma stratejilerinin temel unsurlarından

biridir. Suriye'nin bazı bölgelerinde işleyen okulların olmaması, ailelerin geri dönmesini engellemeye devam ettiğinden, geri dönüş planlamasında eğitim desteği de dikkate alınmalıdır.

STK'ların elde ettiği bu bulgular, gönüllü geri dönüşü kolaylaştırmayı hedefleyen tüm girişimlerin, bu karmaşık gerçeklikleri merkezine alması gerektiğine işaret etmektedir. STK'lar, Suriye'de kalıcı güvenlik, ekonomik istikrar ve temel altyapının sağlanmasının, büyük ölçekli ve sürdürülebilir geri dönüşlerin ön koşulu olduğu görüşünü taşımaktadır. Ayrıca, özellikle kadınlar ve dezavantajlı gruplar için sosyal ve yasal koruma mekanizmalarının geliştirilmesinin elzem olduğunun altı çizilmektedir.

Suriyeli mültecilerin geri dönüş süreçlerine ilişkin toplumsal cinsiyet analizi güvenlik, ekonomik kırılganlık, mülkiyet hakları ve sosyal statünün karmaşık kesişiminde şekillenmektedir. Ataerkil güvenlik ortamlarında erkek korumasının yokluğu, toplumsal cinsiyete dayalı işgücü piyasalarında derinleşen ekonomik marjinalleşme riski ve kadınların kamusal alandaki varlığına, hareketliliğine ve karar alma özerkliğine yönelik toplumsal direnç ve damgalanma riskleri Suriyeli mülteci kadınların geri dönüş kararını oldukça büyük oranda etkilediği belirtilmektedir.

STK değerlendirmelerine göre, bu alanlarda anlamlı iyileştirmeler sağlanmadan, güvenli ve onurlu bir kitlesel dönüşün gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir. Bunun yanında hak temelli sivil toplum örgütlerinin yürüttüğü saha çalışmalarından elde edilen veriler, geri dönüş niyetinin kısa vadeli fırsatlardan ziyade uzun vadeli faktörler tarafından şekillendirildiğini doğrulamakta ve bilgi eksikliklerini ve yanlış algıları gidermek için sürekli bilgilendirme kampanyaları düzenleme gerekliliğini ortaya koymaktadır. Değinilmesi gerek bir nokta da Türkiye'de kalma niyetinin 8 Aralık sonrası ilk dönemlere kıyasla belirgin şekilde artış göstermiş olduğudur. Bu durum sürdürülebilir ve onurlu bir arada yaşam çözümlerinin aciliyetini vurgulamaktadır. Türkiye'de kalma kararının arka planında iş ve gelir fırsatları ile çocukların eğitimi öne çıkmaktadır. Geri dönmeyi planlayanların oranı azalmasına karşın farklı örgütlerin yürüttüğü saha çalışmaları kalmayı düşünenlerin kararlılık düzeyinin arttığını ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular ışığında, aşağıdaki politika önerileri geliştirilmiştir:

Kapsamlı Bilgilendirme Mekanizmaları: Gönüllü geri dönüş prosedürleri konusundaki bilgi eksikliklerinin giderilmesi için hedefli sosyal yardım faaliyetleri ve sürekli bilgilendirme kampanyaları yürütülmelidir. Savunuculuk çabaları, tüm geri dönüşlerin gönüllü, güvenli ve onurlu olması gerektiğini ve zorlayıcı veya kısıtlayıcı önlemlerden etkilenmemesi gerektiğini sürekli olarak vurgulamalıdır.

Geçim Kaynaklarının Güçlendirilmesi: Hem Türkiye'de kalmayı tercih eden hem de geri dönüş yapmayı planlayan mülteciler için ekonomik uyum programları ve mesleki eğitim imkanları geliştirilmelidir.

Eğitim ve Sağlık Altyapısı: Türkiye'deki kapsayıcı eğitim sisteminin sürdürülmesi ve Suriye'deki eğitim altyapısının iyileştirilmesi için uluslararası iş birlikleri teşvik edilmelidir.

Koruma Mekanizmaları: Özellikle kadınlar ve çocuklar için toplumsal cinsiyete duyarlı koruma programları ile bilgi paylaşım mekanizmaları güçlendirilmelidir.

Çok Paydaşlı İş Birliği: Yerel yönetimler, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri arasında koordinasyon mekanizmaları geliştirilmelidir.

SİVİL TOPLUM VE BELEDİYELER: SOSYAL UYUMUN İKİ TEMEL BİLEŞENİ:

Sosyal uyum her şeyden önce bir süreçtir ve ortak değerler ve yurttaşlık kültürünün oluşumu, ayrımcılık ve sosyal dışlama mekanizmalarının zayıflaması ya da ortadan kaldırılması, gündelik hayattaki karşılaşmaların eşit ve adil bir çerçevede gerçekleşmesi, toplumsal dayanışma örüntülerinin belirmesi, kamusal hizmetlere erişimde eşitliğin sağlanması gibi farklı parametreler ile sosyal uyumun nasıl bir hat izlediğini takip etmek mümkündür. Üzerinde uzlaşılan bir sosyal uyum tanımı bulunmasa da sosyal uyum en genel anlamıyla mültecilerin kendi geçmişlerine ait ve kimliklerini oluşturan özelliklerini kaybetmeden içerisinde bulundukları topluma katılmalarını ifade eden bir kavramdır¹⁴. Sosyal uyum sürecinin öznelere olarak mülteciler ve vatandaşlar şeklinde kabaca iki gruba ayırdığımız toplulukların kendi içinde de çok önemli farklılıklar barındırdığını ve tüm bu farklı grupları kapsayan özelleşmiş politikaların ve gerçek anlamda katılımın sosyal uyum sürecinin belirleyici faktörleri olduğunu hatırla tutmak bu sürecin işlerliği ve etkinliği açısından oldukça önemlidir.

Sosyal uyum süreci farklı özellikler barındıran grupların karşılaşması ile başlar ve doğru politikalarla yönetilmediğinde toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılığın daha da derinleşmesine neden olabilir. Erişilebilir, anadilinde, nitelikli ve ücretsiz kamusal hizmet ağının ve kurumsallaşmış, yerel ayakları oluşturulmuş, katılıma dayanan hak temelli politikaların varlığı, sosyal uyum sürecinin en önemli unsurlarındandır.

Türkiye göç politikalarında sosyal uyum kavramının mevzuata ve akademik metinlere girişi Suriyeli mülteciler ile başlamıştır ve öncelikle politika metinleriyle kavram üzerindeki muğlaklığın giderilmesine ihtiyaç vardır.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda entegrasyon yerine uyum (harmonizasyon) kavramı tercih edilmiştir ve kanunun 96. maddesinde kanun kapsamındaki faydalanıcılar ile yerel toplum arasındaki faaliyetler olarak tanımlanmıştır. Uyum kavramı kanunda, uluslararası çerçeveden farklı ve sınırlı biçimde kullanılmakta ve haklara erişime referans vermemektedir. Oysa yasal bir statü, sosyal uyum açısından kilit bir öneme sahiptir. Coğrafi çekincenin devam etmesi, uluslararası standartlarla uyumlu ve kapsamlı bir sosyal uyum programı açısından en önemli sorun olarak belirlemektedir.

Türkiye'de mülteciler bağlamında yürütülen sosyal uyum çalışmalarının en önemlisi SUY (sosyal uyum yardımı) ile sağlanan şartlı nakit desteğidir. 2016 yılında başlatılan Sosyal Uyum Yardımı'ndan bugüne kadar milyonlarca mülteci faydalanmıştır ve bunların büyük bölümünü geçici koruma altındaki Suriyeli mültecilerdir¹⁵. Bu yardım, en kırılgan durumdaki mültecilere beslenme, barınma ve altyapı hizmetlerine erişim gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması için sağlanan bir

¹⁴ Akıncı, B., Nergiz, A., & Gedik, E. (2015). Uyum süreci üzerine bir değerlendirme: Göç ve toplumsal kabul. Göç Araştırmaları Dergisi, (2), 58–83.

¹⁵ Bölgesel Mülteci ve Dayanıklılık Planı 2020-2021 Türkiye Ülke Bölümü

destektir ve 3RP programı (Bölgesel Mülteci ve Dayanıklılık Planı)¹⁶ kapsamında finanse edilmektedir. SUY kriterlerini karşılamayan ancak ihtiyaç sahibi olan hane halklarına tamamlayıcı nakit yardımları ve aynı yardımlar yapılmaktadır. Bunun yanında şartlı eğitim yardımları ve en kırılgan gruplara sağlanan ekonomik destekler söz konusudur.

2018 yılında kabul edilen Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu çerçevesinde sosyal uyumun güçlendirilmesi, kendine yeterliliğin teşvik edilmesi ve geçici ve uluslararası koruma sağlanan kişiler ile vatandaşların uyum içinde yaşama imkanlarını geliştirme yönündeki en önemli politika belgelerindendir. Öte yandan uluslararası desteklerle yürütülen çeşitli programlara karşın Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu mültecilerin sosyal uyumunu kolaylaştırmak için devletin genel yükümlülüğünü belirten bir hüküm içermemektedir¹⁷. Bunlara ek olarak Göç İdaresi Genel Müdürlüğü dışında temel kamusal hizmetleri sunan (eğitim, sağlık, sosyal hizmet, gençlik ve spor, istihdam vb.) bakanlık, il müdürlükleri gibi yapıların sosyal uyum birimleri bulunmamaktadır.

Sosyal Uyuma İlişkin Politika Önerileri:

Türkiye'de mülteci alanında hak temelli faaliyet yürüten sivil toplum örgütleri ve belediyeler açısından önümüzdeki yakın dönemin en önemli gündemi sosyal uyum olacaktır. Sosyal uyumun sağlanması için öncelikle temel kamusal hizmetlere erişimin etkin biçimde kolaylaştırılması, özellikle kırılgan grupların güçlendirilmesi, yetersiz/yanlış başa çıkma stratejilerinin ortadan kaldırılması, geçim kaynaklarına, istihdama, hukuki desteğe, psiko-sosyal desteğe erişimin yaygınlaşması gibi pek çok başlıkta belediyelerin ve sivil toplumun kapasitesinin güçlendirilmesine ve etkinlik alanlarının genişletilmesine, gerekli yapısal değişikliklerin sağlanması için desteklenmelerine, ekonomik olarak daha dayanıklı hale getirilmelerine ihtiyaç bulunmaktadır.

Kamu Hizmetlerine Erişim

Kamu hizmetlerine erişim sosyal uyum çalışmalarının önemli bir ayağını oluşturmaktadır. 2015 yılından itibaren oldukça büyük miktarda kaynak çoğunlukla geçici koruma kapsamındaki Suriyeli

¹⁶ <https://www.unhcr.org/tr/kuruluslar-arasi-koordinasyon>

¹⁷ MADDE 96 – (1) Genel Müdürlük, ülkenin ekonomik ve mali imkânları ölçüsünde, yabancı ile başvuru sahibinin veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişilerin ülkemizde toplumla olan karşılıklı uyumlarını kolaylaştırmak ve ülkemizde, yeniden yerleştirildikleri ülkede veya geri döndüklerinde ülkelerinde sosyal hayatın tüm alanlarında üçüncü kişilerin aracılığı olmadan bağımsız hareket edebilmelerini kolaylaştıracak bilgi ve beceriler kazandırmak amacıyla, kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ile uluslararası kuruluşların öneri ve katkılarından da faydalanarak uyum faaliyetleri planlayabilir.

mültecilerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerdeki kamu hizmetlerine (sağlık, eğitim, sosyal hizmet, istihdam vb.) yönelik artan talebin karşılanması ve bu hizmetlere erişimin kolaylaştırılması için aktarılmıştır. Belediyeler, STKlar ve kamu kurumlarının yerel birimleri geçici koruma, uluslararası koruma gibi farklı statülere sahip yabancıların temel kamu hizmetlerine erişiminin sağlanmasında ve bu hizmetleri destekleyici/tamamlayıcı çalışmaların yürütülmesinde son derece kritik öneme sahiptir.

Eğitim, sağlık, sosyal hizmetler ve istihdam alanında sunulan hizmetlerden Türkiye'de kalmaya karar veren mülteci toplulukların haberdar edilmesi, güncel ihtiyaçların soruşturulması, kırılgan grupların belirlenmesi ve desteklenmesi, gereken noktalarda tercüme ve ulaşım desteğinin sağlanması, erişimin önündeki yerel engellerin ortadan kaldırılması, daha ücra noktalarda destek noktalarının oluşturulması, farkında olunmayan ihtiyaçlar için talep yaratılması gibi pek çok alanda halen yerel yönetimlerin aktif desteğine ihtiyaç bulunmaktadır.

Sağlık:

Mülteci topluluklar arasında genellikle sorun ortaya çıktıktan sonra sağlık kurumlarına başvuru yapılmakta ve önleyici/koruyucu sağlık anlayışı geri plana itilebilmektedir. Özellikle kadınlar ve kız çocuklarının kendi yaşamlarını doğrudan etkileyen cinsel sağlık, üreme sağlığı gibi konularda sorun yaşamadan önce gerekli kontrolleri yaptırmaları, gerekli önlemleri almaları için bilgilendirici buluşmalar düzenlenmesi halk sağlığı için büyük önem taşımaktadır. Meme kanseri, rahim kanseri gibi daha çok kadınları etkileyen hastalıklar bağlamında elle kontrol, düzenli kontrol, önleyici aşı ve ilaç kullanımı vb. yöntemlerin hem mülteci kadın gruplarını hem de vatandaşlığı bulunan kadınları içerecek biçimde aktarılması, doğum kontrolü yöntemleri, sağlıklı hamilelik vb. başlıklarla ilgili farkındalığın yaratılması cinsel sağlık ve üreme sağlığı bağlamında belediyelerin gerçekleştirebileceği önemli çalışmalardandır. Sağlıklı beslenme ve uyku düzeni, anne-çocuk iletişimi, bebek ve yaşlı bakımı, akıllı ilaç kullanımı, temel hijyen kuralları gibi alanlarda yerel yönetimlerin aktif biçimde rol alacağı çalışmalar yürütülmesi çok olumlu sonuçlar doğuracaktır.

LGBTI+ mültecilerin kamu sağlık kurumlarına erişimi pek çok nedenden ötürü kısıtlı olmaktadır. STKların yanı sıra belediyelerin özel birimlerinin de acil ihtiyaç duyulan bazı alanlarda destekleyici çalışmalar yürütmesi oldukça önemlidir.

Çevre sağlığı ve halk sağlığı konusunda da belediyelerin özellikle mevsimlik tarım işinde çalışan mültecilere ve vatandaşlara yönelik özel önlemlerin geliştirilmesinde daha aktif rol üstlenmeleri oldukça önemlidir. Erişilebilir temiz içme ve kullanım suyu sağlanması, bit- uyuz gibi sorunlarla başa çıkma yöntemlerinin anlatılması, tarım ilaçlarının kullanımında kritik bilgilerin iletilmesi, çöp ve tuvalet temizliğinin öneminin aktarılması gibi konular hem kadınların günlük iş yükünün hafifletilmesi hem de halk sağlığının korunması bakımından oldukça önemlidir.

Ruh sağlığı bağlamında çeşitli mülteci ve mülteci olmayan kırılgan grupların mutlaka desteklenmesi ve belediyelerin de bu konuda aktif rol üstlenmesi ve bu hizmetlere erişimi kolaylaştırması gerekmektedir. Travma ile başa çıkma, bağımlılık, ergenliğe ilişkin sıklıkla karşılaşılan sorunlar, aile içi iletişimsizlik, şiddet ve yoksulluğun belirginleştirdiği sorunlar, kendini etkili biçimde ifade edememe gibi problemlerin olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması için danışma merkezlerini hayata geçirmek ve grup çalışmaları, grup buluşmaları örgütlemek konusunda belediyelerin mevcut olanaklarını sistemli biçimde geliştirmeleri gerekmektedir.

Engellilik ile ilgili raporların alınmasında destek sağlanması, gerekli teçhizatın dayanışma ve değişim yoluyla sağlanması, farklı türden engelliliklere sahip gençler, çocuklar ve kadınlar için psiko-sosyal desteği de içerecek biçimde çeşitli destek mekanizmaları oluşturulması ve bu çalışmalara yer ve araç sağlanması yönündeki kısıtlı çalışmaların artırılması gerekmektedir¹⁸.

Geçim Kaynakları ve İstihdam:

Son yıllarda giderek artan yaşam maliyetleri (tüketici fiyatları, konut fiyatları, kira düzeyleri, gıda fiyatları, hijyen malzemelerinin fiyatları, elektrik, su gibi evsel ihtiyaçlar vb.) mültecilerin temel ihtiyaçlarını karşılama becerilerini son derece kötü yönde etkilemeye devam etmektedir. Özellikle kadınların aile reisi olduğu hanelerde geçim kaynakları çoğunlukla SUY (sosyal uyum yardımı) ve çeşitli aktörler tarafından sağlanan desteklerle sınırlıdır ve bu tablo kendine yeterliliğin sağlanması konusunda çalışmaların ne denli eksik kaldığını ortaya koymaktadır.

Türkiye’de Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik ile mültecilerin çalışma koşulları, çalışma izni başvuruları ve başvuru usulleri düzenlenmiştir. Yönetmelik, başvuru sahibi, mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma statüsü sahibi yabancıları kapsamaktadır. Bu bağlamda çalışmaya başlamadan önce çalışma izni alma ve işyerinin belli şartları taşıması (çalışan sayısı, mülteci oranı vb.) yükümlülüğü bulunmaktadır. İş değişikliğinde çalışma izninin yenilenmesi, kotanın tutturulması, işveren açısından bazı ek ödemeler olması, izinlerin çıkmasının çok uzun sürmesi, yasal istihdam nedeniyle bazı sosyal yardımların kesilmesi/azalması gibi unsurlar nedeniyle yasal istihdam olanaklarının yaratılmasında ve devamlılığının sağlanmasında önemli sorunlar deneyimlenmektedir. Tüm bu süreçlerde yasal destek mekanizmalarına ve doğru yönlendirmelere büyük ihtiyaç bulunmaktadır. Mülteciler için yasal istihdam olanaklarının geliştirilmesine yönelik çeşitli projeler yürütülse de projelerin sonlanmasından itibaren istihdamın özellikle kadın istihdamının devamlılığı büyük ölçüde risk altına girmektedir.

Belediyelerin ilgili kamu kurumları ve STK’lar ile iş birliği içinde özellikle kadınların dil becerilerinin geliştirilmesinde aktif rol almaları, mevcut çalışmalarını yaygınlaştırmaları ve bu çalışmaları kadınların günlük iş yükü ve hayat şartları ile uyumlu biçimde gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Yasal istihdam olanaklarının oldukça kısıtlı olmasından hareketle kooperatif gibi alternatif yasal istihdam/geçim kaynağı olanaklarının özellikle mülteci kadın topluluklarına tanıtılması, bu toplulukların desteklenmesi ve çalışmaların sürdürülebilirliğinin sağlanması noktasında yerel yönetimlerin aktif bir rol üstlenmeleri gerekmektedir. İstihdam/geçim kaynağı olanağı yaratılması süreçlerinin kadınların güçlenmesine ve çeşitli konularda farkındalıklarının geliştirilmesine ilişkin çalışmalarla da desteklenmesi çok olumlu sonuçlar yaratabilmektedir.

Yine gençlere yönelik istihdamla ve eğitimle ilgili bilgilendirici buluşmalar, hem ilgili kamu kurumlarının sunduğu hizmetlere erişimi destekleyecek ve arttıracak hem de benzer çalışma ve yaşam koşullarına sahip vatandaş olan ve olmayan gençlerin sosyal uyumunu pekiştirecektir. Yerel çalışma koşulları, yerel üretim pratikleri, yerel ürünler, yerelde iş gücüne en çok ihtiyaç duyulan sektörler, yeni gelişmekte olan iş alanları gibi konularda belediyeler ve gençler (mülteci olan ve olmayan) arasındaki etkileşim oldukça önemlidir.

¹⁸ <https://sgdd.org.tr/unfpa-turkiye-ve-sgdd-asam-avrupa-birligi-ile-birlikte-engelli-siginmacilara-destek-oluyor/>

¹⁹ <https://www.halkakoop.com/>

Ülkemizde binlerce mülteci mevsimlik tarım işçiliği yapmakta ya da bu işin yapıldığı illerde ikamet etmektedir. Mevsimlik tarım işçiliği ile geçimini sağlayan mülteciler açısından farklı belediyeler ve kurumlar arasında iş birliği ve koordinasyon büyük önem taşımaktadır. Farklı mevsimlerde farklı illerde bulunan mültecilere yönelik hizmetlerin devamlılığının sağlanması ancak farklı yerel kurumların iş birliği ve koordinasyonu ile mümkün olabilmektedir.

Bu çerçevede çeşitli belediyeler tarafından kurulan sosyal uyum birimlerinin ve toplum merkezlerinin mültecilerin hizmetlere erişimini sağlaması ve sosyal uyumun güçlendirilmesi konusunda oldukça önemli katkıları olmaktadır. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, mültecilere yönelik çalışma yürütmek üzere özel bir birim oluşturan ilk belediyedir. Göçmen İşleri Şube Müdürlüğü birimi, 2015 yılı aralık ayından beri aktif biçimde ve Gaziantep GIZ, IOM, UNHCR, UNICEF, Vatan Derneği, İHR (Uluslararası Yardım Organizasyonu), Bonyan Organizasyon, Weltherhungerlife, Mavi Hilal (IBC) CARE International, UN Women, ILO ve SGDD-ASAM gibi örgütlerle ve ticaret ve sanayi odaları ile iş birliği içinde çalışmalar yürütmüştür

Eğitim:

Yoksulluk döngüsünün kırılabilmesi ve hem bireysel hem de topluluk düzeyinde kendine yeterlilik ve dayanıklılığın geliştirilebilmesi için genç mültecilere yönelik özel programlar geliştirilmelidir. Bu noktada kız çocuklarının eğitimden kopmamaları, çocuk evliliklerinin önlenmesi, erkek çocukların artan geçim zorluğuna karşın eğitimlerine devam edebilmeleri için iyi yapılandırılmış ve farklı kırılganlıklara da cevap oluşturan destek programları oluşturulmalıdır.

Okul öncesi eğitim ya da erken yaşta eğitim çocukların bilişsel, sosyal, duygusal ve fiziksel gelişimi açısından son derece kritiktir ve mülteci çocuklar açısından çok sayıda olumlu etki yaratabilmektedir²⁰. Yerel yönetimlerin özellikle kırılgan gruptaki mülteci olan ve olmayan çocukların okul öncesi eğitimleri için imkanlar yaratabilmesi, bu konudaki çalışmaları desteklemesi ve metodoloji açısından farklı yöntemler geliştirebilen çeşitli sivil toplum örgütleriyle iletişim halinde olması gerekmektedir.

Eğitim maliyetlerinin karşılanmasına destek oluşturulması, bu desteğin yerel halkın dayanışma ağlarını da içerecek biçimde geliştirilmesi, eğitime erişimin artırılması, ders çalışma için internet erişimi de olan mekanların yaratılması, gönüllü destek gruplarının oluşturulması, farklı gruplardan velilerin çeşitli başlıklar altında kapasitelerinin geliştirilmesi, okullarda sosyal uyumun güçlendirilmesi gibi noktalarda yerel yönetimlerin kamu kurumlarını destekleyici roller üstlenmeleri oldukça önemlidir. Çocuklar arasında eğitim materyali, oyuncak, kitap, müzik ve spor aleti paylaşımı, akrandan öğrenme, gönüllü desteği ile öğrenme gibi faaliyetlerin sosyal uyum açısından oldukça önemli katkılar sağladığı bilinmektedir. Belediyelerin hem bu çalışmaların örgütlenmesinde hem de bu faaliyetlere personel, bütçe ve mekân desteği sağlamasında büyük katkıları olabilir.

Yaşlılar, engelliler ve risk altındaki çocuklar gibi farklı kırılganlıklara sahip grupların güçlendirilmesi için ilgili kamu kurumlarının sunduğu çalışmalara erişimin yaygınlaştırılmasında ve benzer/tamamlayıcı hizmetlerin sağlanmasında yerel yönetimlerin daha yapılandırılmış biçimde

²⁰ Bkz. AÇEV Suriyeli Çocuklar İçin Yaz Anaokulları Projesi

ilerlemesi gerekmektedir. Şiddete uğrayan, istismarla karşılaşan, zorlan ve erken yaşta evlendirilen ya da bu konuda risk altında bulunan kadın ve çocuklara uygun barınma ortamlarının sağlanması, bu kişilerin eğitim ve geçim kaynaklarına erişimlerinin desteklenmesi, kendilerine gerekli hukuki ve psiko-sosyal desteğin sağlanması için belediyelerin özel birimler kurmaları, ilgili kamu kurumları ve STK 'lar ile işbirliği ve dayanışma çerçevesinde hizmetlerini yaygınlaştırmaları genel koruma ve güçlendirme çalışmaları açısından önemli bir zemini oluşturmaktadır. Özellikle çocuk yaşta evliliklerin ve toplumsal cinsiyet temelli şiddetin önlenmesi için muhtarlar, topluluk liderleri ve ebeveynlere yönelik bilgilendirici çalışmalar yürütülmesi, belediyelerin sosyal uyumu sağlama konusundaki tüm çalışmalarını güçlendirecektir.

Hukuksal Desteğe Erişim:

Mülteci toplulukların ihtiyaç duyduklarında erişebilecekleri hukuki destek, sosyal uyumun sağlanmasında ve ihlallerin önlenmesinde oldukça önemli bir faktördür. Ev-iş yeri kiralamada kira kontratının gözden geçirilmesinde, taraflara içeriğin açık ve net biçimde iletilmesinde, bu mekanların bulunmasında, aboneliklerin başlatılması ve sonlandırılmasında hangi yolların izlenebileceğinin aktarılmasında belediyelerin ve sivil toplumun sunacağı destek mekanizmaları büyük önem kazanmaktadır.

Toplumsal cinsiyet temelli şiddetle, çocuğa yönelik şiddet ve istismarla karşılaşıldığında, bu durumlarda destek sunan sivil toplum örgütleri, barolar gibi kurumlarla belediyelerin koordineli bir biçimde çalışmasında büyük fayda bulunmaktadır. Boşanma, evlenme, miras, mülk edinme gibi konularda kadın mültecilere yönelik bilgilendirici ve onları doğru mekanizmalara yönlendiren çalışmalar, kendi dillerinde broşürler oldukça önemlidir.

Çalışma koşullarının neler olduğu, yasal çalışma koşullarının avantajları, iş kazası durumunda neler yapılabileceği, iş yerinde iş barışının sağlanması, ayrımcılığın ve çocuk işçiliğinin önlenmesi gibi başlıklarda yerelde sendikalar, barolar, ilgili sivil toplum örgütleri ve belediyeler arasındaki iletişim, koordinasyon ve mültecilere yönelik kapasite geliştirme eğitimleri mültecilerin daha insani koşullarda çalışması açısından faydalı olacaktır.

SONUÇ:

Türkiye'deki Suriyeli nüfusa ilişkin durum, on yılı aşkın bir sürenin ardından niteliksel bir dönüşüm geçirerek, insani kriz yönetimi yerine yapısal ve sistematik çözümler gerektiren bir olgu haline gelmiştir. Mevcut veriler ve saha araştırmaları, Suriye'deki koşulların öngörülebilir gelecekte, uluslararası hukuk standartlarıyla uyumlu (gönüllü, güvenli, onurlu ve sürdürülebilir) kitlesel bir geri dönüşe elverişli olmadığını tartışmasız biçimde ortaya koymaktadır. Bu radikal gerçeklik, politika yapıcılar, sivil toplum aktörlerini ve uluslararası toplumu, stratejik yaklaşımlarını köklü bir epistemolojik dönüşümle yeniden kurgulamaya zorlamaktadır.

Bu yeni paradigma, "geri dönüş" odaklı söylemin hâkim olduğu mevcut çerçevenin ötesine geçerek, "kalma hakkı" (right to remain) ve toplumsal uyum odaklı bir yaklaşımı merkezine alan kapsayıcı bir stratejiyi zorunlu kılmaktadır. Bu geçiş, insani yardım mekanizmalarının (şartlı nakit transferleri, acil sağlık hizmetleri, temel barınma) sürekliliğini elzem kılmakla birlikte, politika düzeyinin ötesinde, kurumsal ve yapısal değişimleri gerektirmektedir.

Söz konusu yapısal değişimler iki temel eksen etrafında kurgulanmalıdır:

1. **Hukuki ve Kurumsal Çerçevenin İnsan Hakları Temelinde Güçlendirilmesi:** Coğrafi çekincenin yol açtığı statü belirsizliği, uzun vadeli hak temelli planlamanın önündeki en kritik engeli teşkil etmektedir. Geçici Koruma rejiminin ötesine geçerek, bireylere yasal güvence ve öngörülebilirlik sağlayacak, sosyal uyumu bir devlet yükümlülüğü haline getirecek ve uluslararası insan hakları standartlarıyla uyumlu bir yasal altyapının inşası acil bir gerekliliktir. Kamu hizmeti sunan tüm bakanlık ve kurumlarda (eğitim, sağlık, çalışma vb.) sosyal uyum ve haklara erişim birimlerinin oluşturulması, bu sürecin kurumsal temelini teşkil edecektir.
2. **Katılımcı, Yerel Tabanlı ve Çok Aktörlü Sosyal Uyum Mekanizmaları:** Sosyal uyum, merkeziyetçi ve tepeden inme bir politika olarak değil, yerel düzeyde çok paydaşlı katılımı inşa edilen dinamik bir süreç olarak kavramsallaştırılmalıdır. Yerel yönetimler, bu sürecin kilit aktörleri olarak, kapsayıcı eğitim modelleri, erişilebilir sağlık hizmetleri, toplumsal cinsiyete duyarlı koruma mekanizmaları, psiko-sosyal destek sistemleri ve kültürlerarası diyalogu teşvik eden programlar aracılığıyla müşterek bir toplumsal hayatın mimarları konumundadır. Sivil toplumun ise hak temelli izleme, savunuculuk, hukuki destek ve kapasite geliştirme rolleri, bu sürecin şeffaf, hesap verebilir ve hak temelli ilerlemesini güvence altına alacaktır.